

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΝΑΞΙΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ 1902-1909

Αντικείμενο μελέτης της παρούσας (ανέκδοτης) εργασίας μου είναι οι δύο πρώτοι εν Αθήναις δημιουργηθέντες σύλλογοι αποδήμων Ναξιωτών, οι οποίοι φέρουν όλα σχεδόν τα χαρακτηριστικά αυτών που μετέπειτα ονομάζω «Εθνικοτοπικούς Συλλόγους».¹ Η βασικότερη διαφορά είναι ότι οι δύο πρώτοι είναι «Σύλλογοι εκ προσωπικοτήτων», ενώ οι επόμενοι χρονικά συντίθενται από τους μετοίκους συγκεκριμένων χωριών του νησιού.

Μια πρώτη παρατήρηση: Αμφότεροι οι ναξιακοί σύλλογοι της μελέτης μου επιλέγουν για την ονομασία τους έννοιες αμέσως συνδεδεμένες με τους διακηρυγμένους σκοπούς και στόχους τους: «Σύνδεσμος Ναξίων» και «Σύλλογος των εν Αττική Ναξίων». Ο δεύτερος μετονομάζεται αργότερα, όπως θα αναλυθεί στα επόμενα, σε «Ναξιακός Σύλλογος εν Αθήναις».

Η έννοια «Σύνδεσμος» παραπέμπει στο μέσον εκείνο με το οποίο

¹ Για την ερμηνεία του όρου που επιλέγω, βλ. ενδεικτικά Μ. Γ. Σέργης, «Η εκδρομή ως προσκύνημα στον “ιερό” γενέθλιο τόπο – Η πρώτη εκδρομή εθνικοτοπικού ναξιακού εν Αθήναις συλλόγου τον 20ό αιώνα στη γενέτειρα Νάξο», στο *Αγαθοεργία – Τιμητικός τόμος για τον επίσκοπο Κνανέων Χρυσόστομο Μαυρογιαννόπουλο*, Σύλλογος Δαμαριώ-να Νάξου, Αθήνα 2008, σ. 535-559. Πρβλ. Αναγνώστης Παπακυπαρίσσης, «Κοινοτική ταυτότητα σε μεταπολεμικές αστικές συνθήκες – Η Αδελφότητα Τσαριτσανιωτών Αθήνας “Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων”», στο Δ. Γόνης (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου*, με θέμα *Τσαριτσάνη - Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων – 150 χρόνια από την κοίμησή του (1857-2007)*, Αθήνα 2016, σ. 25-64· του ίδιου, «Πολιτιστικοί Σύλλογοι – Η ειδολογική προσέγγιση ως βάση εννοιολόγησής τους», *Ναξιακά* 9/2019 (Αθήνα 2020), σ. 501-505, ειδικότερα 503. Η Susan Sutton χρησιμοποιεί τους όρους *Migrant Regional Associations* (σύλλογοι μεταναστών από μια περιφέρεια) και *Local Associations* (τοπικοί σύλλογοι συγκεκριμένης κοινότητας). Βλ. Susan B. Sutton, *Migrant regional associations – An athenian example and its implications* (Ph.D.), The University of North Carolina at Chapel Hill, Chapel Hill 1978, σ. 16. Βλ. επίσης της ίδιας, «Rural-urban migration in Greece», στον τόμο M. Kenny, D. Kertzer, *Urban life in Mediterranean Europe – Anthropological perspectives*, University of Illinois Press, Ουρμπάνα 1983, σ. 225-249.

συνδέονται μεταξύ τους δύο ή περισσότερα πράγματα. Στην περίπτωση μας, ελλείπει του κειμένου του *Καταστατικού* του πρώτου συλλόγου, ποια είναι τα συνδεόμενα «συστατικά»; Οι εν Αθήναις Νάξιοι μεταξύ τους ή οι ξενιτεμένοι στο άστυ με τους συμπατριώτες τους Ναξιώτες που διαμένουν στο νησί; Θα μπορούσα μετά βεβαιότητος να ισχυριστώ, βασισμένος στις λιγοστές πηγές –στα κείμενα των εφημερίδων δηλαδή, αποκρυπτογραφών τα «πίσω από τις λέξεις νοήματα» και στο κείμενο του *Καταστατικού* του δεύτερου κατά σειρά ναξιακού συλλόγου (ανάλυση παρακάτω)– ότι ουδέν θα ανέφερε για τη μεταξύ των Ναξιωτών της Αθήνας σύσφιξη σχέσεων, αλληλοβοήθεια ή αλληλεγγύη που συναντούμε στους εθνικοτοπικούς ναξιακούς συλλόγους του 20ού αιώνα. Σκοπός, ένας και μοναδικός: *Η υποστήριξη των ναξιακών συμφερόντων και της μητέρας Νάξου, τη βελτίωση της οποίας ανέλαβαν αυτόκλητοι, από «πατριωτικόν πνεύμα» (όπως το συναντώ συχνά) κινούμενοι. Δηλαδή, ελλείπει από τους στόχους αυτό που συναντώ σε επόμενα Καταστατικά, αλλά εθνικοτοπικών πλέον συλλόγων.*

Η άλλη έννοια, «Σύλλογος», παραπέμπει στην «παλιά» συλλογικότητα του αγροτικού παρελθόντος των ιδρυτών τους, σε κοινές αξίες, αντιλήψεις, νοοτροπίες και συμπεριφορές. Η κοινή καταγωγή και ιδίως τα κοινά βιώματα προβάλλουν ως η πλέον σημαντική συνιστώσα της «κοινής ταυτότητας» αυτών των ατόμων, μιας ιδεατής (φαντασιακής) εν τέλει κατασκευής...

Ιδού πώς οραματίζεται (ή πώς εννοεί) στις αρχές του 20ού αιώνα ο εκδότης του *Αιγαίου* τον ρόλο ενός «Συνδέσμου Ναξιακού». Με τον αυθόρμητο λαϊκό του λόγο² εκφράζει σε λίγες γραμμές τους ουσιαστικούς λόγους της δημιουργίας του, καθ' όσον στο κείμενό του διατυπώνεται η προσδοκώμενη ταυτότητα του Συνδέσμου και αρνητικά. Κάθε ταυτότητα, όπως έχει αποδείξει η σύγχρονη λαογραφία, αποτυπώνεται και αρνητικά,

² Η συνύπαρξη μιας απλοποιημένης καθαρεύουσας με τη δημοτική είναι γεγονός αυτήν την περίοδο. Η χρήση μιας «απλοποιημένης καθαρεύουσας» δεν περιορίζεται πλέον σε λογίους, δημοσιογράφους, ποιητές, γραφειοκράτες της εκτελεστικής εξουσίας, αλλά έχει διαχυθεί σε ευρύτερα στρώματα, τα οποία προθυμοποιούνται (ήδη από τα πρώτα έτη του ελεύθερου ελληνικού κράτους) να εκμάθουν τη γλώσσα των λογίων και της εξουσίας, και να τη χρησιμοποιήσουν ως όχημα για την εισδοχή τους στη διαμορφούμενη νέα πνευματική ελίτ και στον κρατικό μηχανισμό. Κάθε άλλη άποψη περί του θέματος, δηλαδή περί κατίσχυσης της δημοτικής, κρίνω πως αποτελεί λαϊκισμό.

συγκροτείται εν σχέσει προς την ετερότητα. Η πολιτισμική ταυτότητα καθενός των φορέων/συλλόγων συγκροτείται και από την ετερότητα, αντιθετικά προς άλλους πολιτιστικούς φορείς, όπως έχω αποδείξει σε άλλη εργασία μου:³

«Εννοούμεν τον “Σύνδεσμον των Ναξίων” όχι σωματεῖον δι’ αρχαιρεσίας μόνον και δι’ αντιπροσωπεῖαν ἐν κηδείαις και πανηγύρεσι και εκδρομαῖς και κέντρον εκλογικῆς κινήσεως και διαπάλης,⁴ ἀλλὰ σωματεῖον με τον πρόεδρόν του τον αξιοπρεπή, αντιπροσωπεύον τον τόπον και ενισχύον τας δυνάμεις τούτου. Εκείνον το οποίον δεν δύνανται οι αντιπρόσωποί μας υπέρ του τόπου να πράξωσιν, εκ ρουσφετολογικῶν εξασθενήσεων απολέσαντες την παρρησίαν και το θάρρος ενώπιον των αρμοδίων να ομιλήσωσιν, θέλει πράττει αυτό ο πρόεδρος του σωματεῖου, δι’ ὧν μέσων αὐτός δύναται, αντλῶν δύναμιν ἐξ αὐτῶν των μελῶν του Συνδέσμου, υπέρ του αγαθοῦ της ιδιαιτέρας πατρίδος μας». Ο ανενεργός και ανίσχυρος – λόγω ρουσφετολογικῶν διευθετήσεων – πολιτικός κόσμος αδυνατεῖ να υποστηρίξει τα δίκαια ναξιακά αιτήματα, ἀλλά μπορεί να αντικατασταθεῖ ἀπό δραστήριους προέδρους συλλόγων, οι οποίοι θα ηγηθῶν του αγῶνα υπέρ αὐτῶν των δικαίων! Τα μέλη του Συνδέσμου και το Δ.Σ. του οφείλουν να υψώσουν «... φωνήν διαμαρτυρίας, καθ’ ἣν στιγμὴν οι δυστυχεῖς συμπολίται μας φόρους βαρυτάτους προθύμως πληρώνοντες δεν ἔχουσιν οὔτε ζωῆς, οὔτε τιμῆς, οὔτε περιουσίας ασφάλειαν...» Να αποτρέψουν, δηλαδή, την εἰς βάρος της νήσου συντελούμενη ἀδικία. Και συνεχίζει εξειδικεύων ο εκδότης Γ. Βυρίνης: «Εννοούμεν τον πρόεδρον του Συνδέσμου, ως πρώτιστον μέλημά του να θεωρήσῃ να διαμαρτυρηθῇ ὅπου δει κατὰ των προέδρων, μηχανικῶν, υπομηχανικῶν και αντιμηχανικῶν του κατασκευαζομένου σήμερον λιμένος μας, οἵτινες ἀδρῶς πληρωνόμενοι παρίστανται θεαταῖ ἀπλοί της καταβυθίσεως και θολώσεως των θαλασσίων υδάτων ὄχι διὰ λίθων, σκίρρων και ογκολίθων, ἀλλὰ διὰ γῆς αροσίμου!». Οι γνώστες των συμβαινόντων στη Νάξο το 1902 αντιλαμβάνονται ὅτι αναφέρεται στην τραγική ἱστορία της κατασκευῆς του λιμανιού της Χώρας, ενός ἀπό τα «γεφύρια της Ἄρτας» της κοινωνικῆς της ἱστορίας. Το πέρας του ευτελισμοῦ του νησιού, την παύση του οικονομικοῦ σκανδάλου θα ἐπιφέρει με τις δράσεις του ο Σύνδεσμος. Αὐτός εἶναι ο μέγιστος

³ Μ. Γ. Σέργης, *Ακληρήματα – Οι αλληλοσατιρισμοὶ ὡς ὄψεις της ετερότητας στην ἀρχαία και τη νεότερη Ελλάδα*, Αντῶνης Αναγνώστου, Αθήνα 2005.

⁴ Οι υπογραμμίσεις δικές μου.

σκοπός της δημιουργίας του! Να καταγγέλλουν οι πρόεδροι με στεντόρεια φωνή την ισχύουσα κοινωνική αδικία που συντελείται εις βάρος του γενέθλιου τόπου: «Ο αρτισύστατος των “Ναξίων Σύνδεσμος” δέον να δράση επωφελώς διά την ατυχή νήσον μας, καθ’ ην στιγμὴν εκατοντάδες χιλιάδων δραχμῶν, συλλεχθείσαι διὰ τοῦ αἵματος καὶ ιδρώτος τοῦ λαοῦ διὰ κατασκευὴν λιμένων, ρίπτονται εἰς τὴν θάλασσαν δι’ ἰσοπέδωσιν καὶ ἀποχέρσωσιν αὐτῆς, ἵνα ὁ Τόπος μας συν τῷ χρόνῳ ἀποκτήσῃ οἰκόπεδα πλείστα καὶ πλατείας ευρυτάτας, ἀντὶ λιμένος ἀσφαλούς καὶ ἀκυμάντου!!! (...) Χαιρετίζομεν καὶ πάλιν τὴν ἰδρυσιν τοῦ “Συνδέσμου τῶν Ναξίων” ἐπ’ ἀγαθῇ τῆς φίλης πατρίδος μας. Τύχη ἀγαθὴ».⁵

Ο πρώτος, λοιπόν, ναξιακός εν Αθήναις σύλλογος είναι αυτός με την επωνυμία «Σύνδεσμος Ναξίων». Ελάχιστα στοιχεία γνωρίζουμε για τη δράση του. Μετά βεβαιότητας, πάντως, σημειώνω ότι το συμβούλιό του ήταν διετούς θητείας και δωδεκαμελές.

Πρώτος πρόεδρος του εξελέγη ο καθηγητής Μαθηματικῶν Μάρκος Κορές (έτσι βρίσκω γραμμένο το επώνυμό του, όχι με διπλό ρ που έχει επικρατήσει σήμερα⁶), μια δραστήρια προσωπικότητα της ναξιακής πολιτιστικής και πνευματικής ζωῆς, Κωμιακίτης τὴν καταγωγή, γεννήθηκε το 1853. Ανάμεσα στις δράσεις του αναφέρω ἐδῶ τα πάμπολλα ἄρθρα του (κοινωνικά, πολιτικά, περιβαλλοντικά) στην εφημερίδα *Αἰγαῖον*⁷ καὶ τὴν ενεργὸ συμμετοχή του στην ἰδρυση (1912) τοῦ συλλόγου Κορωνίδος. Ἐνα ἀπὸ τα πρώτα μελήματα τοῦ Δ.Σ. τοῦ ἦταν ἡ δημιουργία Γεωργικοῦ Σταθμοῦ στὴ Νάξο – μια ἀκόμη ἀπόδειξη τοῦ μονομεροῦς κοινωνικο-πολιτικοῦ προορισμοῦ τοῦ Συνδέσμου. Ο πρόεδρος ἀπέστειλε στους βουλευτὲς τῆς ἐπαρχίας (Ελευθ. Μυκῶνιο, Πέτρ. Πρωτοπαπαδάκη, Νικ. Κρίσπη) καὶ στον τότε πρωθυπουργό ψήφισμα να παρακληθεῖ ἡ Κυβέρνηση «(...) ν’ ἀπαλείψῃ ἐκ τῆς μισθώσεως τα πέριξ τῆς Μονῆς [Φανερωμένης] κτήματα, κήπους, ελαιώνας, ἀμπέλους περί τα 2.000 στρεμμάτων» καὶ να ἰδρύσῃ στὴν περιοχή αὐτή Γεωργικόν Σταθμόν τῶν Κυκλάδων, καθ’ ὅσον ὁ νομὸς αὐτὸς εἶναι ὁ μοναδικὸς στερούμενος τούτου⁸ καὶ ἡ Νάξος

⁵ *Αἰγαῖον*, φ. 44 (19/5/1902), σ. 1.

⁶ Ν. Λεβογιάννης, «Οἱ Κορρέδες, πρώτη προσέγγιση», στον τόμο Ν. Λεβογιάννης (επιμ.), *Κωμιακὴ Νάξος – Τόπον χρώματα, ἀντιθέσεων ἀρμονία*, τ. Β’, Αθήνα 2001, σ. 275-296.

⁷ Μ. Γ. Σέργης, *Εφημερίδες καὶ Λαογραφία – Ἡ ταυτότητα μιᾶς ναξιακῆς εφημερίδας – Διαθλάσεις τῆς ιστορίας καὶ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ*, Αθήνα 2000, σ. 144.

⁸ *Αἰγαῖον*, φ. 78 (1/2/1903), σ. 1-2

θα καθίστατο κέντρο της γεωργικής εκπαιδύσεως της πολυνήσου.⁹ Σε πρόσφατη σχετικά εργασία μου¹⁰ έχω αδρομερώς αναπτύξει το ιδεολογικό πλαίσιο περί της εθνικής εκπαίδευσης στον ευρύτατο ελλαδικό χώρο και το σχετικό με τη θέση που πρέπει να λάβει η γεωργία ως πλουτοπαραγωγική πηγή της χώρας, αλλά και η γεωργική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Απέδειξα, επίσης, ότι ουδέν διαφορετικό συμβαίνει στη Νάξο την ίδια περίοδο: Ουδείς λόγιός της ή άλλος πολιτικός, πνευματικός ή εκπαιδευτικός της φορέας εξέφρασε καθ' όλη την περίοδο από το 1900 μέχρι το 1921 (έτος ιδρύσεως του Γυμνασίου) την άποψη να δημιουργηθεί τέτοιου είδους πνευματικό κέντρο στο νησί. Όλοι, αντιθέτως, διατραγουδούσαν την έλλειψη ενισχυτικών της γεωργίας δομών, όπως αγροκηπίου, γεωργικού σταθμού, σχολής (γεωργικής, γεωπόνων, τυροκομικής, μελισσοκομίας, σηροτροφίας), τραπεζικού καταστήματος, λιμανιού και αμαξιτών οδών· όλοι προσέβλεπαν προς τη γεωργία, τη μοναδική αιτία πλούτου που θα φέρει την εθνική αναμόρφωση, όχι μόνο τη ναξιακή. Ο Σύνδεσμος των Ναξίων δίνει το δικό του, δηλαδή, παράδειγμα προς αυτήν την κατεύθυνση.

Στις πρώτες του αρχαιρεσίες, κατόπιν μυστικής ψηφοφορίας, εξελέγησαν πλην του προαναφερθέντος προέδρου Κορέ, τα εξής πέντε πρόσωπα (όλοι άνδρες, οι γυναίκες αποκλείονταν), τα οποία εντόπισα σε κάποια «ειδησούλα» του *Αἰγαίου*:

Σ(τυλιανός) Μαρής, ιατρός, αντιπρόεδρος (γεννήθηκε το 1851)

Γ(εώργιος) Μαρής, φαρμακοποιός, γενικός γραμματεὺς (1856)

Δ. Βλησίδης, ιερέυς, ειδικός γραμματεὺς

Μάρκ(ος) Δαμιράλης, ταμίας

Χριστόδουλος Γκιώνης, έφορος της βιβλιοθήκης.¹¹

Παρατηρήσεις επί της συνθέσεως του Δ.Σ., έστω και «κολοβωμένου»: Ο Κορές έχει συνεργάτες του δύο αδελφούς από τη γνωστή ναξιακή οικογένεια Μαρή, άρα δύο σημαίνοντα πρόσωπα της ναξιακής κοινότητας της Αθήνας. Έχει επίσης έναν γόνο τής επίσης γνωστής οικογένειας των

⁹ *Αἰγαῖον*, φ. 78 (1/2/1903), σ. 2.

¹⁰ Μ. Γ. Σέργης, «Η ίδρυση του Γυμνασίου Νάξου – Προσωπική επιλογή του αειμνήστου Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη;», στον τόμο *100 χρόνια από την ίδρυση του Γυμνασίου Νάξου (1921-2021)*, Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2022, σ. 37-52.

¹¹ *Αἰγαῖον*, φ. 45 (26/5/1902), σ. 3.

Δαμιράληδων, έναν ιερέα, και άλλο ένα πρόσωπο την ταυτότητα του οποίου αγνοώ (τον Γκιώνη). Θυμίζω επίσης ότι η μητέρα των εκδοτών του *Αίγαίου*, Βυρίνηδων Γεωργίου και Πάνου, ήταν η Ειρήνη Μαρή, άρα οι εδώ προαναφερθέντες του Δ.Σ. ήταν θείοι τους.¹² Συνεπώς, εικάζω πως θα γνώριζαν «εκ του σύνεγγυς» τα τεκμαινόμενα στον Σύνδεσμο... Παρ' όλα αυτά όμως, ουδέν σημαντικό μάς κατέλειπαν γι' αυτόν, και κυρίως *γιατί* και πώς φθάσαμε στα εδώ αμέσως παρακάτω περιγραφόμενα.

Δύο έτη αργότερα, στις αρχαιρεσίες για την ανάδειξη του δεύτερου κατά σειράν Δ.Σ. του, τον Ιανουάριο του 1904, εξελέγησαν κατά σειράν οι εξής δώδεκα άνδρες:

Γεώργ. Κρητικός, δρ Νομικής
 Δημ. Προμπονάς, φοιτητής της Φαρμακευτικής (ο μετέπειτα γνωστός ναξιώτης πολιτικός¹³)
 Αριστ. Ραφτόπουλος, τ. πρόξενος
 Ιω. Γιαννούλης, γυμναστής
 Γεώργ. Κανδύλης, δερματέμπορος
 Ιω. Κανδύλης, υποδηματοποιός
 Ιω. Ψαρράς, κτηματίας
 Γεώργ. Κούρτης, οινοπώλης
 Αντ. Μυκονιάτης, καφεπώλης
 Κ. Σιφναίος, τυπογράφος
 Ιω. Φραγκίσκος, ζυθοπώλης
 Ιω. Γ. Διορίδης, τεχνίτης, Απεραθίτης την καταγωγή (γενν. 1860).¹⁴

Η πρώτη αναμενόμενη παρατήρηση που θα διατύπωνε κάποιος είναι η εξής: Ουδείς από τους εκλεγέντες στο πρώτο Δ.Σ. του Συνδέσμου εμφανίζεται στο δεύτερο. Αυτό μοιάζει να είναι πρωτόγνωρο! Έχω υπ' όψιν μου μεταβολές πάμπολλων Δ.Σ. συλλόγων και την προσωπική εμπειρία από την τεσσαρακονταετή συμμετοχή μου στο αντίστοιχο του Προοδευτικού Ομίλου Γλινάδου Νάξου. Τέτοια απόλυτη μεταβολή (=

¹² Μ. Γ. Σέργης, *Εφημερίδες και Λαογραφία...*, ό.π., σ. 33-34.

¹³ Βλ. Μαρία Προμπονά, «Δημήτριος Ηλία Προμπονάς – Ένα βοσκοκόπελο που έγινε γιατρός, φαρμακοποιός, εφευρέτης, επιχειρηματίας, βουλευτής και εθνικός ευεργέτης», *Πρακτικά του ΣΤ' Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα Η Νάξος διά μέσου των αιώνων*, τ. Γ', Αθήνα 2021, σ. 1971-1980.

¹⁴ *Αίγαϊον*, φ. 121 (31/1/1904), σ. 3.

αλλαγή προσώπων) δεν έχω συναντήσει. Συνήθως παραμένει μια μικρή ομάδα-μαγιά, περί την οποία οικοδομείται ο νέος σχηματισμός.

Η επόμενη παρατήρηση είναι επίσης, θαρρώ, αυτονόητη: Ποια η ταυτότητα των μελών του δεύτερου Δ.Σ., αν εξαιρέσουμε τις τρεις τέσσερις γνωστές στη ναξιακή βιβλιογραφία προσωπικότητες; Θέτω ευθέως το ζήτημα των ηγεσιών των συλλόγων (ιδίως των μετέπειτα εθνικοτοπικών), των προσώπων που στελεχώνουν ή στελέχωναν κάποτε τις συσσωματώσεις αυτές, το θέμα αυτό εξάλλου το ανάγω σε μέγιστο ζήτημα στο υπό έκδοση σχετικό πολυσέλιδο πόνημά μου. Διερωτώμαι πόσα από τα παραπάνω μέλη του Δ.Σ. συνέδραμαν εποικοδομητικά στο έργο που οραματίστηκαν για τον Σύνδεσμο κάποιοι «επώνυμοι» Αξώτες της Αθήνας ή οι λόγιοι διευθυντές των τοπικών εντύπων...

Η επομένη σκέψη-παρατήρηση θα ήταν αυτή: Γιατί απείχαν από τις διεργασίες οι του πρώτου Συμβουλίου; Τι σημαίνει η άποψη του εκδότη Βυρίνη ότι συνεστήθη στα τέλη του 1908 άλλος σύλλογος, «*παρ'όλας τας δυσκολίας και παρ'όλας τας αντιδράσεις ας συνήντησαν*» οι πρωτεργάτες της δημιουργίας του; Απαντώ στα αμέσως επόμενα διά των δημοσιευμάτων των εφημερίδων.

Ο «Σύνδεσμος των Ναξίων» είναι άγνωστο πότε επακριβώς «εξεμέτρησε το ζην». Μετά βεβαιότητα προ του Οκτωβρίου 1908 (βλ. παρακάτω). Από το 1904, που εξελέγη το δεύτερο Δ.Σ. του, μέχρι τότε δεν αποδελτίωσα κάποια σχετική είδηση. Δεν είχε να παρουσιάσει κάτι άξιο δημοσιεύσεως; Δεν προέβαλαν το έργο του οι χωραϊτικές εφημερίδες; Εικάζω πως η διαδρομή του ακολούθησε φθίνουσα πορεία: «*Η μεταξύ των διχόνοια και η φιλοπρωτεία, δεν τους αφήκε να ορθοποδήσωσι*», γράφει το *Αίγαϊον*, και αυτή η περιεκτική κριτική διατύπωση θεωρώ πως αποτυπώνει ευκρινώς την απάντηση του ερωτήματός μου για τις αιτίες της μειωμένης ή ανύπαρκτης δράσης του.

Επίσης, ο διευθυντής της εφημερίδας *Πρόοδος*, Αριστόβουλος Βαρδής, αναφερόμενος με καθυστέρηση στην ίδρυση του επομένου συλλόγου, μας καταλείπει ενδιαφέρουσες σκέψεις για τις αιτίες της διαλύσεως του Συνδέσμου στα εξής («σιβυλλικώς» διατυπωμένα): «*Μετά πολλής της ευχαριστήσεως μανθάνομεν την αναβίωσιν τού έν Αθήναις Ναξιακού Συλλόγου με άλλον πρόεδρον και άλλα μέλη, του πρώτου [συλλόγου] διαλυθέντος υπό της ανεμοζάλης της εκκαθαρίσεως δι' ανεπάρκειαν και δι' ασυμβίβαστον διαγωγήν προς τα συμπόσια*».¹⁵ Η ερμηνεία της δεύτερης

¹⁵ *Πρόοδος*, φ. 65 (29/4/1910), σ. 4.

αιτίας είναι κάπως εύκολη: Ο έμπειρος δημοσιογράφος καταλογίζει στο Δ.Σ. του εκτροπή από τους πραγματικούς στόχους του συλλόγου, προς έναν επικίνδυνο –όπως αποδείχθηκε, κατά τα γραφόμενά του– προσανατολισμό των στόχων του προς τυπικές δεξιώσεις και συμπόσια. Η πρώτη αιτία είναι –μάλλον επίτηδες– δυσνόητα διατυπωμένα. Θεωρεί ως αιτία την ανεπάρκεια των ιθυνόντων για τις τύχες του;

Ευτυχώς¹⁶ διαθέτω το *Καταστατικόν* του δευτέρου κατά σειρά συλλόγου και επ' αυτού στηριζόμενος, με τη βοήθεια και του Τύπου, δύναμαι πλέον να εξάγω ασφαλέστερα συμπεράσματα γι' αυτόν τον ίδιο, αλλά και για τον προηγηθέντα *Σύνδεσμον*, φυσική συνέχεια του οποίου αποτελεί.

Η ίδρυσή του επισημοποιήθηκε την 27η Οκτωβρίου 1908 με την πλήρη επωνυμία «Σύλλογος των εν Αττική Ναξίων»¹⁷ (Φ.Ε.Κ. 16/Α' /21.1.1909) που μετονομάστηκε τον Νοέμβριο του 1909 σε «Ναξιακόν Σύλλογον». Σύμφωνα με το άρθρο 15 του *Καταστατικού* του, έμβλημά του ήταν η κυανόλευκος ελληνική σημαία «φέρουσα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐπ' αὐτῆς μεγάλου λευκοῦ σταυροῦ φύλλα ἀμπέλου καὶ σταφυλὴν, πέριξ δὲ τὰ γράμματα "Ναξιακός Σύλλογος ἐν Αθήναις"».

Επιλέγω να παρουσιάσω τα σημαντικότερα κατά την άποψή μου υπόλοιπα άρθρα του *Καταστατικού*, εκείνα δηλαδή που συμβάλλουν στην εναργέστερη ανάδειξη της φυσιογνωμίας του:

Άρθρο 3: «Σκοπός του Συλλόγου είναι η εκτέλεσις ἐν Νάξῳ ἔργων κοινοφελῶν αναλόγων πρὸς τοὺς πόρους αὐτοῦ, ἰδίᾳ δὲ ἡ ἐπιτάχυνσις τῆς γεωργίας ἐν αὐτῇ διὰ τῆς διαδόσεως τῆς μορεοφυτείας, τῆς σηροτροφίας, τῆς μελισσοκομίας, τῆς καπνοφυτείας καὶ λοιπῶν γεωργικῶν κλάδων».

Έγινε, θεωρώ, σαφέστερον τώρα ό,τι προανέφερα για τη μονόδρομη πορεία της στοχοθεσίας των πρώτων ναξιακών συσσωματώσεων, και ειδικότερα όσα εν συντομία υπενθύμισα για την εθνικής σημασίας προτεραιότητα της γεωργικής εκπαίδευσης έναντι της «κλασικής/

¹⁶ Χάρη στη γενναιοδωρία Ναξιωτών που ενδιαφέρονται πραγματικά για την πρόοδο της γενέθλιάς τους γης. Αναφέρομαι στον φίλο Λάζαρο Ν. Θεόφιλο, που μου έθεσε υπ' όψιν το σχετικό πολύτιμο έγγραφο του *Καταστατικού* του *Ναξιακού Συλλόγου*. Τον ευχαριστώ και από τη θέση αυτήν.

¹⁷ Βλ. «Καταστατικόν του ἐν Αθήναις Ναξιακού Συλλόγου κυρωθέν το πρώτον την 27η Οκτωβρίου 1908 και εκριθέν τη 16η Ιανουαρίου 1909 διά Βασιλικού Διατάγματος, μεταρρυθμισθέν δε τη 1η Νοεμβρίου 1909. Έν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου Φρ. Φωσκόλου, 1909». Πρβλ. Γ. Λογαράς, «Στοιχεία από τη ζωή και τη δράση των Ναξιακών Συλλόγων, 1226-1927», *Ναξιακά* 4-5 (Σεπτ. - Δεκ. 1985), σ. 35.

θεωρητικής», και μάλιστα για την αναγνώριση του ρόλου της γεωργίας ως σωτήριου για τη χώρα παραγωγικού οικονομικού τομέα. Υπογραμμίζω, επίσης, ότι προστάτης άγιος του συλλόγου επιλέγηκε ο Θαλέλλαιος, στη μνήμη του οποίου, στις 20 Μαΐου, θα τελείτο η επέτειος εορτή του Ομίλου στα Πατήσια. Και επειδή ουδεμία γλωσσική επιλογή στερείται του βαθύτερου νοήματός της, θυμίζω πως το όνομα του αγίου σχετίζεται με το αρχαιοελληνικό *θάλλω* και το ουσιαστικό *ελαία*. Το όνομα του αγίου είναι ευχετικό: Εύχεται ο «φέρων αυτό να θάλλει όπως η αιθαλής ελιά». Έτσι θα έθαλλε και ο νεοπαγής Σύλλογος.

Ένα από τα πρώτα μελήματα, λοιπόν, και αυτού του Συλλόγου ήταν η φροντίδα των μελών του Δ.Σ. του για την τόνωση της ναξιακής γεωργίας. Το αναδεικνύει ως κύριο θέμα ο τότε δικηγόρος και μετέπειτα βουλευτής Παροναξίας Πέτρος Ευριπαίος: Οι πρωτεργάτες της ιδρύσεώς του «(...) είδον ότι η κακοδαιμονία του νησιού μας οφείλεται εις την εξανθηματικήν παραλυσίαν της γεωργίας μας (...), από την οποίαν εξαρτάται η ζωή του γεωργού μας και του εμπόρου μας, του πτωχού μας αλλά και του πλουσίου μας». «Ο Σύλλογός μας δηλαδή έγινε γεωπόνος» αναφωνεί περιχαρής,¹⁸ επ' αφορμή μάλιστα της αποστολής εκ μέρους του σε 50 Ναξιώτες γεωργούς ποσότητας μορεοσπόρου, με συστάσεις για τη σπορά του, προκειμένου να αναπτυχθεί η μορεοφυτεία και η συναφής με αυτήν σηροτροφία. «Όσοι (...) εκ των συμπολιτών ημών επιθυμούσι να λάβωσι μορεόσπορον ή βομβυκόσπορον (κουκουλόσπρον) δωρεάν παρακαλούνται ν' αποταθώσι προς τον πρόεδρον του Συλλόγου κ. Μιχαήλ Δαμιράλην (...), όστις θα φροντίση περί της προμηθείας τοιούτου».¹⁹ Ο Π. Ν. Ευριπαίος μάς πληροφορεί ότι ήδη στους πρώτους μήνες της λειτουργίας του ο Σύλλογος αριθμούσε περί τα 350 μέλη, χαρακτηρίζει «ριζοσπαστικήν» την προκήρυξη περί ιδρύσεώς του, «επαναστατικήν» την αποστολή του προαναφερθέντος μορεοσπόρου, αφού «(...) χωρίς έξοδα και κόπους, (...) δύναται να δώση εις τον κάθε γεωργόν μας ή κτηματία μας σε 4-5 χρόνια από σήμερα γερό εισόδημα(...)», και πλέκει το εγκώμιο του προέδρου Δαμιράλη, του γραμματέως Κατσουρού, του ταμιά Αλεβιζάκη.²⁰

Τα μέλη του Συλλόγου διακρίνονταν σε τέσσερις κατηγορίες, σύμφωνα με το άρθρο 3 του *Καταστατικού*. Τα περισσότερα από τα *Καταστατικά*

¹⁸ *Αίγαϊον*, φ. 322 (23/3/1909), σ. 1-2.

¹⁹ *Αίγαϊον*, φ. 321 (12/3/1909), σ. 1.

²⁰ *Αίγαϊον*, φ. 322 (23/3/1909), σ. 1-2.

των εθνικοτοπικών συλλόγων που εξήτασα φέρουν αυτήν τη διάκριση ή τουλάχιστον χωρίς την εδώ τρίτη κατηγορία:

- Σε τακτικά: «Οι εν Αθήναις Νάξιοι». Νάξιοι θεωρούνται «οι γεννηθέντες ἐν Νάξῳ ἢ οἱ ἔχοντες πατέρα, μητέρα ἢ σύζυγον ἐκ Νάξου». Δηλαδή, η «φυσική καταγωγή», αλλά και η δι' αγχιστείας προσκτώμενη αποτελούν τα κριτήρια.
- Σε αντεπιστέλλοντα: Οι Νάξιοι της Νάξου, της υπόλοιπης Ελλάδας και της Διασποράς.
- Σε αρωγά: «Αἱ κυρίαὶ καὶ οἱ μὴ Νάξιοι» (οι γυναίκες εκείνη την περίοδο συμπεριλαμβάνονταν στα αρωγά μέλη, ταυτίζονταν με τους μη Ναξίους δηλαδή, δεν υπολογίζονταν ως ναξιακής καταγωγής). Αν δεν απατώμαι, η πρώτη γυναίκα που συμμετέχει σε Δ.Σ. εθνικοτοπικού είναι η Κατίνα Εμμ. Παντελάκη, μέλος του Συνδέσμου Φύλων Δαμαριώνος Νάξου.²¹
- Σε επίτιμα: «Οἱ δυνάμενοι ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν [άνδρες] νὰ παρὰσχωσιν (...) σπουδαίαν τινὰ υπηρεσίαν πρὸς ἐνὸς σκοποῦ τοῦ συλλόγου».

Κατά το άρθρο 6, το Δ.Σ. ήταν εννεαμελές και εκλεγόταν για διετή θητεία. Κατ' εξαίρεσιν του άρθρου, το πρώτο του Δ.Σ. ήταν δωδεκαμελές. Ιδού τα μέλη του:

Μ. Ν. Δαμιράλης, πρόεδρος

Αλεξ. Κόκκος, αντιπρόεδρος (δικηγόρος, γενν. 1859)

Βασίλ. Στυλ. Αλεβιζάκης, ταμίας (γενν. 1868)

Ιω. Β. Κατσουρός, γ. γραμματέας

Ιάκ. Ν. Βαρότσης (γενν. 1883)

Πέτρος Καμπάνης

Νικ. Ανδρ. Πολίτης (γενν. 1875, γιος του δημάρχου της Χώρας Ανδρέα Πολίτη²²)

²¹ Στο φωτοτυπημένο αντίγραφο που παραθέτει ο Β. Φραγκουλόπουλος στο «Ο Σύνδεσμος “Φύλων Δαμαριώνος Νάξου” και οι μεσοπολεμικές ρίζες του», *Ναξιακά* 6/2016, σ. 356.

²² Μ. Γ. Σέργης, «Κοινωνία, πελατειακές σχέσεις και δημοτικές εκλογές στον Δήμο Νάξου την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα – Η εξέχουσα μορφή του Ανδρέα Ι. Πολίτη (1841-1909)», στον τόμο Χ. Μπαμπούνης (επιμ.), *Ιστορίας Μέρμινα – Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Γεώργιο Ν. Λεοντσίνη*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, τ. Α2, Αθήνα 2011, σ. 1241-1262.

Μάρκος Κορές

Γεώργ. Μιχ. Πραντούνας (γενν. 1878)

Θουκυδ. Κ. Ευσταθιάδης (γενν. 1878, Τριποδιώτης)

Νικ. Φλεριανός (Εγκαρίτης)

Παντ. Γκούφας (ιερέας).²³

Πρώτος, λοιπόν, πρόεδρος του εξελέγη ο λόγιος Μιχαήλ Ν. Δαμιράλης (ο μεταφραστής του Σαίξπηρ στην Ελλάδα),²⁴ γραμματέας του ο τότε καθηγητής του Αρσακείου Ιωάννης Κατσουρός (γενν. 1878, Απεραθίτης) και ταμίας του ο «αεικίνητος και ευπροσήγορος, γραμματεὺς παρὰ τῇ Εφορίᾳ Ἀττικῆς κ. Βασ. Αλεβιζάκης».²⁵

Στο σημείο αυτό κρίνω πως πρέπει να βρει θέση η πρόσληψη του γεγονότος από τον τοπικό Τύπο. Η ενθουσιώδης αναγγελία του Πάνου Βυρίνη, διευθυντή του *Αἰγαίου* αρχές του 1909 ότι «*συνεστήθη*» νέος Σύλλογος στην Αθήνα, προβεβλημένη με κεφαλαία στοιχεία («Ο ΝΕΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΘΗΝΩΝ») στην πρώτη σελίδα τού φύλλου 316, δεν αφήνει περιθώρια για παρερμηνείες. Ο ενθουσιασμός του, έκφραση, κρίνω, όλων των προοδευτικῶν δυνάμεων του νησιού, είναι πασιφανής. Φθάνει στο σημείο να δηλώσει ότι θα αισθάνεται ικανοποιημένος αν αυτός ο νεοπαγής Σύλλογος «*τουλάχιστον αποδεικνύει ἐν τῇ πρωτευσίᾳ ὅτι ὑπάρχει πού τῆς Ελλάδος τὸ ὄνομα Νάξος*».²⁶ Προβάλλει, δηλαδή, μια τουλάχιστον σκοποθεσία των δύο πρώτων ναξιακῶν συλλόγων: Να δηλώνουν την παρουσία του τόπου που εκπροσωποῦν στο διαμορφούμενο διαρκῶς ελλαδικό γίγνεσθαι. Ζητά, μάλιστα, να γίνει σαφέστερος, με επιμέρους εξειδικεύσεις, για να καταστεί και τελεσφόρος ο απώτερος δηλωθεὶς στόχος του, «*ἡ εξυπηρέτησις των ναξιακῶν συμφερόντων*»:

«*Πάσα ναξιακὴ ψυχὴ καὶ καρδία εκπληρώθη χαρὰς ἀνεκφράστου ἐπὶ τῷ χαρμοσύνῳ γεγονότι, ὅτι συνεστήθη ἐν Αθήναις Σύλλογος καὶ των Ναξίων, ὅστις ἀν μὴ τε ἄλλο ἐπιτύχῃ, τουλάχιστον ἀποδεικνύει ἐν τῇ πρωτευσίᾳ ὅτι ὑπάρχει πού τῆς Ελλάδος τὸ ὄνομα Νάξος. Τὴν ἀνάγκην μίας τοιαύτης*

²³ Πρβλ. Α. Ν. Θεόφιλος, Μαρία Χωριανοπούλου, «Μιχαήλ Ν. Δαμιράλης (1851-1917) – Ο Νάξιος ευπατρίδης, λόγιος καὶ ευεργέτης», τ. Β', *Πρακτικά ΣΤ' Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα Ἡ Νάξος διὰ μέσων των αἰῶνων*, Αθήνα 2021, σ. 1039-1041.

²⁴ Βλ. περισσότερα στο Α. Ν. Θεόφιλος, Μαρία Χωριανοπούλου, «Μιχαήλ Ν. Δαμιράλης (1851-1917)...», *ό.π.*, σ. 1037-1047.

²⁵ Π. Ν. Ε(υρωπαϊός), στο *Αἰγαῖον*, φ. 322 (23/3/1909), σ. 2.

²⁶ *Αἰγαῖον*, φ. 316 (26/1/1909), σ. 1.

συστάσεως κατιδόντες πολλοί των ἐν Αθήναις Ναξίων και βαθέως τρωθέντες διά την ἔλλειψιν ταύτην, την γενομένην ἐτι μάλλον αισθητήν κατά τα εγκαίνια της Λέσχης της Κυκλαδικῆς Ενώσεως, ἔσπευσαν να συνέλθωσι και θέσωσι τας βάσεις του, ὅπερ και κατορθώσαν παρ' ὅλας τας δυσκολίας και παρ' ὅλας τας αντιδράσεις ας συνήντησαν.

Και διά τούτο οι πρωτεργάται της ιδέας ταύτης, οι θεμελιωταί του συλλόγου τούτου δικαίως ἐν τη συνειδήσει του Ναξιακού λαοῦ κατέλαβον αξιωματικὴν θέσιν, το δ' ὄνομά των ευφήμως ηχεί εἰς τα ὦτα του(...)

Ἐν μόνον ὁμως ἔχομεν ταπεινῶς να συστήσωμεν εἰς τους ιδρυτάς διά να εκλείψῃ πάσα ἐπὶ κρισις, πάσα μεμνημοιρία, πάσα διαφωνία. Να κληθῶσι ἅπαντες οι εγγραφέντες Νάξιοι εἰς γενικὴν συνέλευσιν και γνωστοποιουμένης επισήμως της ιδρύσεώς του, να αφεθῇ ελεύθερος ἕκαστος να προσφέρῃ τας γνώσεις του, τα φῶτα του, την φιλοπατρίαν του, και δυνηθῇ οὕτω να δοθῇ εἰς τον σύλλογον σκοπὸς πραγματικὸς και τελεσφόρος, του οποιου τα αποτελέσματα να αισθανθῇ η νήσος μας, ἡτις υπέρ πάσαν ἄλλην εποχὴν ἔχει ἀνάγκην προστασίας. Ο σκοπὸς, τον οποιον τώρα αβασανίστως ἀπέδωκαν, εἶνε εντελῶς ἀόριστος και πράγμα που μόνον ἀκούεται και δεν βλέπεται, διότι τί ἄλλο εἶνε αὐτό το "εξυπνότησις των ναξιακῶν συμφερόντων" Ἐχει ἀνάγκην η πατρίς μας τόσων και τόσων, ὥστε μόνον η ἐπιβολὴ ενός τοιούτου συλλόγου δύναται ν' ἀνακόψῃ τον ρουν της καταστροφῆς της(...)»²⁷

Η ἐκτίμησις του ἰδίου συνεργάτη του Αἰγαίου ὅτι η Νάξος ἔχει ἀνάγκη διευθετήσεως τόσων πραγμάτων, «(...) ὥστε μόνον η ἐπιβολὴ ενός τοιούτου Συλλόγου δύναται να ἀνακόψῃ τον ρουν της καταστροφῆς της»²⁸ δηλώνει, ἀν μη τι ἄλλο, ὅπως προαναφέρθηκε, τις ἐλπίδες που ἔτρεφε ο προοδευτικὸς κόσμος του νησιού σ' αὐτές τις «συσσωματώσεις καταγωγῆς», ὅπως θα τις ἀποκαλέσουμε ἀλλιῶς.

Μετά την ἐπίσημη ἀναγνώρισις του Συλλόγου, ο ἐκδότης του Αἰγαίου εὐχεται «(...) ὅπως οὗτος συσφίγξῃ στενότερον τους δεσμούς της ομονοίας και της ἀλληλεγγύης μεταξύ των Ναξίων και συντελέσῃ εἰς την ἐπ' ἀγαθῇ ἠθικῇν και υλικῇν αὐτῶν πρόοδον». Τονίζω και πάλι την προτροπὴν για τη σύσφιξις των δεσμών της ομόνοιας και της ἀλληλεγγύης που καλεῖται –κατὰ τον ἴδιο συντάκτη– να ἐπιτελέσει με ἐπιτυχία ο Σύλλογος. Στο ὑπὸ ἐκδοσὴ πόνημά μου για τους ἐθνικοτοπικοὺς συλλόγους το θέμα των ἐρίδων, των διενέξεων, των προστριβῶν, των μωροφιλοδοξιών, της

²⁷ «Αθηναῖος», *Αἰγαῖον*, φ. 316 (26/1/1909), σ. 1-2.

²⁸ «Αθηναῖος», *Αἰγαῖον*, φ. 316 (26/1/1909), σ. 1.

ακόρεστης επιθυμίας για πρωτοκαθεδρίες και αρχηγισμούς, με τα δεκάδες παραδείγματα που παραθέτω, αναδεικνύεται σε πρωτεύον ζήτημα της ατελέσφορης ή ακόμη και της θνησιγενούς πορείας τους.

Τον Ιούνιο του 1910 πραγματοποιήθηκε η πρώτη εκδρομή του Συλλόγου στη γενέτειρα Νάξο. Σε εκτενή εργασία μου,²⁹ τη θεώρησα μεταφορικά ως μια μορφή προσκυνήματος σε ιερό θρησκευτικό χώρο, στον ιερό χώρο της γενέθλιας γης, και ανέλυσα λεπτομερώς κάθε πτυχή της.³⁰ Έγραφε τότε ο Γεώργιος Μανετάκης, ο διευθυντής της *Παρναξίας*, σχετικά: «*Πρώτην ήδη φοράν από της ιδρύσεως του Ελληνικού Βασιλείου ητύχησε η Πατρίς μας Νάξος να ιδή τα τέκνα της ερχόμενα μακρόθεν εν αδελφικῷ εναγκαλισμῷ*³¹ *να χαιρετίζωσι την γενέτειραν γην και να συνδεθῶσι μετ' αυτής δι' αρρήκτων δεσμών(...)*»³² (Τονίζω το «συνδεθῶσιν» του δημοσιεύματος). Πρόεδρος του Συλλόγου από τα γραφόμενα στα τότε δημοσιεύματα ήταν πλέον ο Β. Αλεβιζάκης, ο οποίος εκτελούσε χρέη ταμία στο πρώτο συμβούλιο, και γ. γραμματέας ο Ιω. Κατσουρός, όπως και στο προηγούμενο.

Αναπαριστάνω εδώ επιγραμματικά κάποιες «σκηνές» της δεύτερης κατά σειράν εκδρομής του Μαΐου 1911, τις οποίες δεν συνάντησα στη μόλις προαναφερθείσα πρώτη του 1910: Ιθύνων νους της όλης οργάνωσης φέρεται ο δραστήριος, ακαταπόνητος, αξιόλογος και «*έν τῷ δικηγορικῷ κόσμῳ κατέχων θέσιν επίζηλον ημέτερος συμπολίτης κ. Πέτρος Καμπάνης*». Οι εκδρομείς, Ναξιῶτες και φίλοι τους (υπέρ τους 400) έφθασαν στο νησί με το πλοίο «Αντιγόνη» της εταιρείας «Τζων». Τους υποδέχθηκαν οι ντόπιοι με πυροβολισμούς από «*τα ἐν τῇ παραλίᾳ παρατεταγμένα εγχώρια πυροβόλα*», στους οποίους ανταποκρίθηκαν άλλοι από το ατμόπλοιο, ενώ οι μουσικοί επιαίνιζαν διάφορα τραγούδια. Στην αποβάθρα είχαν στηθεί δύο κοντάρια

²⁹ Μ. Γ. Σέργης, «Η εκδρομή ως προσκύνημα στον “ιερό” γενέθλιο τόπο – Η πρώτη εκδρομή εθνικοτοπικού ναξιακού εν Αθήναις συλλόγου τον 20ό αιώνα στη γενέτειρα Νάξο», στο *Αγαθοεργίη – Τιμητικός τόμος για τον επίσκοπο Κρυανέων Χρυσόστομο Μαυρογιαννόπουλο*, Σύλλογος Δαμαριώνα Νάξου, Αθήνα 2008, σ. 535-559.

³⁰ Για την ελληνική περίπτωση, και δη της Ευαγγελίστριας στην Τήνο, βλ. ενδεικτικά Jill Dubish, *Το θρησκευτικό προσκύνημα στη σύγχρονη Ελλάδα – Μια εθνογραφική προσέγγιση*, μτφρ. Δίονα Μουστρή, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000, σ. 59 κ.ε., όπου και η προγενέστερη διεθνής βιβλιογραφία.

³¹ Η υπογράμμιση δική μου. Συνδέεται με όσα μόλις υπογράμμισα για τις έριδες και τις μωροφιλοδοξίες...

³² Γ. Μανετάκης, «Ενθουσιωδεδστάτη υποδοχή του Συλλόγου των εν Αθήναις Ναξίων», *Παρναξία*, φ. 46, έτος ΣΤ' (11/6/1910), 2. Πρβλ. *Αἰγαῖον*, φ. 365 (15/6/1910), σ. 1.

ανθοστόλιστα, η πόλη ήταν «ενδεδυμένη» με πολύχρωμες σημαίες και μυρτιές. Προπορευομένων των μουσικών οργάνων εκδρομείς και κάτοικοι της πόλης κατευθύνθηκαν προς τον μητροπολιτικό ναό, όπου εψάλη δοξολογία. Μετά το πέρας της, οι εκδρομείς διασκορπίστηκαν στα στενά της πόλης, απόλαυσαν την περιποίηση των καταστηματαρχών και το βράδυ συγκεντρώθηκαν στην παραλία, όπου η μουσική και τα πυροτεχνήματα είχαν τον πρώτο λόγο.³³

Τον Μάιο του 1912 διαβάζουμε ότι κατά την περίοδο 1912-1914 του ίδιου μηνός «θα εκτελεσθή μέχρι *Νάξου* η ετήσια εκδρομή του Συλλόγου», ότι θα συμμετάσχουν σ' αυτήν περί τα 500 μέλη και ότι προετοιμάζεται «*ενθουσιωδεδέσται*» υποδοχή.³⁴ Τονίζω μόνον ότι, κατά το δημοσίευμα της *Προόδου*, ο φιλόλογος Ιάκωβος Δραγάτσης εξεφώνησε από τον εξώστη της Δημαρχίας «*λαμπρόν λόγον*», στον οποίο εξήρε «*την σημασίαν της συναδελφώσεως διά συλλόγων και σωματείων, και τ' αγαθά αποτελέσματα, τα εκ της επικοινωνίας με την γενέτειραν προκύπτοντα*». Τους εκδρομείς συνόδευαν ο πρόεδρος του Συλλόγου, καθηγητής Γεώργιος Μαγκάκης (από την Ποταμιά, γενν. 1894³⁵), ο γενικός γραμματέας Ν. Διορίδης και τα μέλη του, (αιδεσιμότατος) Π. Γκούφας και Χ. Μαυρογένης.³⁶ Είναι δηλαδή παρόντα τα τέσσερα από τα εννέα μέλη του.³⁷

Το θέμα του χρονικού της ιδρύσεως των πρώτων ναξιακών συλλόγων περιπλέκει μια είδηση της *Προόδου*, στο ίδιο φύλλο της που περιγράφονται τα παραπάνω, αλλά σε διαφορετική σελίδα: Στο φ. 132 της 16ης Μαΐου 1912 (στη σελίδα 4), με τον τίτλο «ΕΤΕΡΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΝΑΞΙΩΝ» αναγράφεται ρητώς ότι την προσεχή εβδομάδα θέλει να εκδράμει μέχρι τον Απόλλωνα ο «*υπό την προεδρίαν του κ. Μ. Κορέ έτερος εν Αθήναις Ναξιακός Σύλλογος (...)* *Περί τούτου θα γράψωμεν προσεχώς*».

³³ Πρβλ. *Πρόδος*, φ. 100 (2/6/1911), σ. 1.

³⁴ *Πρόδος*, φ. 130 (5/5/1912), σ. 2. Δεν την περιγράφω, καθότι συντίθεται από τα ίδια στοιχεία μιας τέλεια σκηνοθετημένης παράστασης, που επιδιώκει τον ίδιο σκοπό: Να αποδείξει τον αδιάσπαστο δεσμό της μητέρας πατρίδας με τα ξενιτεμένα μέλη της.

³⁵ Όλα τα στοιχεία τα σχετικά με τις χρονολογίες γεννήσεως των προσώπων που προαναφέρθηκαν τα έθεσε υπ' όψιν μου ο Λάζαρος Θεόφιλος, και προέρχονται από τα *Μητρώα Αρρένων Δήμου Νάξου, Βίβλου, Απειρανθίας, Κορωνίδος και Τραγαίας* του έτους 1879. Τον ευχαριστώ εκ νέου.

³⁶ Βλ. αναλυτικά *Πρόδος*, φ. 132 (16/5/1912), σ. 1-2.

³⁷ Στο φ. 134 (26/5/1912), σ. 1, η *Πρόδος* δημοσιεύει την είδηση με τις θερμές ευχαριστίες του ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΝΑΞΙΩΝ «*διά την ενθουσιώδη υποδοχήν και την καθόλου δεξίωσιν ήτις εγένετο είς τους εκδρομείς του Ναξιακού Συλλόγου κατά την 13ην Μαΐου τρέχοντος έτους*».

Τι συνέβη άραγε; Ο Μάρκος Κορές εξελέγη το 1909 στο πρώτο Δ.Σ. του Συλλόγου. Τώρα, ηγούμενος άλλων (κάποιων που συμμετείχαν σ' εκείνο το Συμβούλιο ή παντελώς νέων;) έχει συστήσει ήδη (από πότε;) κι άλλον; Έχει ανασυστήσει (;) τον Σύνδεσμο με τα ίδια ή συμπληρωματικά μέλη; Να υποθέσουμε πως οι ευχές του Βυρίνη το 1909 «να εκλείψη πάσα επίκρισις, πάσα μεμνημοιρία», πάσα εγωιστική συμπεριφορά και προσωπική φιλοδοξία, να εξαλειφθεί ο κομματισμός, πήγαν –όπως οι περισσότερες ευχές– «στον βρόντο;».

Δυστυχώς, ο εκδότης της *Προόδου* έκρινε ορθόν να μη γράψει κάτι στα επόμενα φύλλα, τα οποία επιμελώς ερεύνησα μέχρι και τον Ιούλιο του ίδιου έτους. Γνωρίζει άραγε ο Βαρδής το δόγμα ότι η σιωπή είναι πολύτροπη γλώσσα; Ότι η εκούσια σιωπή έχει πάντα κάποια σημασία, ειδικά η της δημοσιογραφίας; Όντως, η σιωπή είναι η βολικότερη απόδραση από δύσκολες τοποθετήσεις, ενώ ταυτόχρονα αδιαφορεί για κάτι, περιφρονεί κάποιον... Η σιωπή μου προς απάντησίν σου...

Τα έτη που επακολούθησαν (εθνικής έξαρσης, θριάμβων αλλά και απόλυτης καταστροφής) ανέστειλαν κάθε συλλογική δράση των Ναξίων στην Αθήνα. Αυτή «ξαναβρήκε τον δρόμο» της περί τα μέσα της δεκαετίας του 1920 (βλ. π.χ. ίδρυση Συνδέσμου Φιλωτιτών). Πάντως το 1933, η εικόνα που μας μετεφέρει ο λόγιος Γ. Βαρδής είναι απογοητευτική. Βασισμένος σε εντυπώσεις ενός προσκυνητή της Εκατονταπυλιανής της Πάρου (με αφορμή τον Δεκαπενταύγουστο και την εκεί μεγαλοπρεπή πανήγυρι), δημοσιευμένες στο *Φῶς Παροναζίας*, σύμφωνα με τις οποίες οι Σύλλογοι των εν Αθήναις Ναξίων απουσίαζαν από τις σχετικές εκδηλώσεις στο νησί, γράφει τα εξής: «Εἶνε πολὺς καιρὸς που δεν μας δίδουν πλέον [οι Σύλλογοι] σημεῖα ζωῆς, διότι και αὐτὴ ἡ ἄλλοτε γενομένη ετησίᾳ ἐκδρομὴ, παραμεληθεῖσα, εγκατελείφθη, ὡς φαίνεται, διὰ παντός, ἐνῶ, ἀσφαλῶς θα εἶνε εἰς τῶν σκοπῶν τῶν ναξιακῶν συλλόγων. Μα τον Δία, εἶνε ἀδύνατον να ἐννοήσωμεν τίνα λόγον ὑπάρξεως ἔχει εἰς πατριωτικὸς σύλλογος...». Ο Βαρδής είναι σαφής: Δεν εισηγείται «... τὴν διάλυσιν τῶν ναξιακῶν συλλόγων, τουναντίον, ἀπαραίτητον κρίνομεν τὴν ὑπαρξίν Συλλόγου Ναξίων ἐν Αθήναις, ἀλλὰ με τὴν προϋπόθεσιν δράσεως». Καταλήγει το άρθρο του με τη διαπίστωση ότι μια «ισχυρὰ Ναξιακὴ Ἐνωσις» (ιδρύθηκε το 1924) θα μπορούσε να προσφέρει στο νησί πολύτιμες υπηρεσίες.³⁸

³⁸ Γ. Βαρδής, «Ακτινισία Συλλόγων», *Φωνὴ Νάξου-Πάρου*, φ. 360 (27/8/1933), σ. 1.